Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri

2 / PROF. DR. HALİL İNALCIK

Editörler:
Yusuf Oğuzoğlu
Selçuk Kırlı

Yardımcı Editörler:
İsmail Yaşayanlar
Gözde Kırlı

Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri

2 / Prof. Dr. Halil İnalcık

(2-3.10.2015)

Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları: 6
Bilgi Şölenleri Serisi: 3
ISBN: 978-975-7739-94-4
Editörler: Yusuf Oğuzoğlu, Selçuk Kırlı
Yardımcı Editörler: İsmail Yaşayanlar, Gözde Kırlı
Kapak Tasarımı, Sayfa Düzeni: Gözde Kırlı
© Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, MART 2016
Baskıya Hazırlık : Ercüment KARTAL / erc.kartal@gmail.com
Baskı: F. Özsan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Üçevler Mh. Tanay Cad. No: 13 Nilüfer/Bursa

OSMANLI ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ VE HALİL İNALCIK

Tayfun ULAŞ[1]

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1300-1600 yıllarını kapsayan "klâsik" döneminde kırsal ekonomi, geleneksel bir tarımsal ekonomiye dayanmaktaydı. Tarımsal üretimin organizasyonunu sağlayan ve düzenleyen, kısaca kırsal hayat üzerinde temel bir düzenlemeye sahip olan *çift-hâne* sistemiydi. Tarımsal ekonominin en temel organizasyonu olan bu sistem, kırsal ekonomide üretimi elinde bulunduran ve iktisadî sürekliliği sağlayan köylüye bağlıydı. Sürekliliğin bozulması, yani toprağın köylü tarafından terk edilmesi, çift-bozan adı altında bir vergi ile cezalandırılmasına neden olurdu. Bunun temel mantığı, kırsal ekonominin devlet tarafından sürekliliğinin sağlanmasıydı. Bu bağlamda *çift-hâne* sistemi, hem köylünün vergilendirilmesini hem de kırsal hayatta temel ekonomik ve sosyal yapıyı düzenlemekteydi.

Özetle, bu çalışmada geleneksel tarım ekonomisinin karakterini oluşturan ve temelleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mîrî toprak rejimi ve çift-hâne sistemine dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nun kırsal ekonomi organizasyonun esasları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Çift-hâne Sistemi, Mîrî Toprak Rejimi, Tarım Ekonomisi, Köylü.*

Abstract

Rural economy was based on a traditional-agricultural economic system in the "classical age" of Ottoman Empire which covers the years between 1300-1600. *The Çift-hane System* enabled and regulated the organization of agricultural production and it also had a crucial regulation on a rural society. This system -which is defined as the fundamental organization of the agricultural economy- was depended on peasants who are producers and providers of economic sustainability in the countryside. Disruption of this sustainability, which means peasants abondoning their lands, would be penalized with a "çift-bozan" tax. The main reason for this penalty was to ensure the continuity of the rural economy by the Ottoman state. Thus, *The Çift-hane System* organized both the taxation of the peasants and organization of economic and social life in the rural society of Ottoman.

To sum up, principles of organization of the rural economy of Ottoman Empire which formed the character of the traditional agricultural economy and were based on the state-owned land regime (*Mîrî*) and *The Çift-hane System* will be mentioned in this study.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, tayfunhis@yahoo.com.

Keywords: *Ottoman Empire, The Çift-hâne System, State-Owned Lands (Mîrî), Agricultural Economy, Peasant.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun kırsal ekonomisi, geleneksel bir tarımsal ekonomiye dayanıyordu. Kırsal alandaki tarımsal faaliyetlerde, Osmanlı'nın iktisadî ilkelerinden biri olan *provizyonist* yani *geçimlik ekonomi* esastı. Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mâl ve hizmet anlamında arzı gerçekleştirecek olan bu iktisadî görüş, şüphesiz kırsal alandaki faaliyetlerin kavramsal anlamda temelini oluşturuyordu. Ziraî üretim, kırsal alanda refahın kaynağıydı. Devlet, bu refah ortamının oluşması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüydü.

Yönetim anlamında ise Padişah, evvelâ halkına karşı adil olmalıydı. Çünkü, "*reâyâ ve berâyâ ki, vedâyi-i hâlik-i kibriyâdır*" yani halk, yüce yaratıcının, Allah'ın, hükümdara bir emanetidir. Bu suretle Padişah, halkına karşı daima adâletli davranmalıydı. Adâlet ile korunan *reâyâ*, daha iyi şartlar altında üretim yapar; böylece vergi kaynakları gelişir, hükümdar güçlü olur, güçlü hükümdar kötülükleri önlemede, adaleti yerine getirmede etkin olur. Bu teori (*dâire-i adâlet)* ile reâyâ güvenli bir ortamda üretimini yapar. Üretimden alınan vergiler artar. Hükümdar da bol bir hazine sayesinde güçlü bir idare ve ordu kurmuş olur. Kısacası ideal ve güçlü devlet iyi korunmuş reâyâ sayesinde var olabilir.[2]

Osmanlı devletinin kırsal organizasyonunda *tahrîr sistemi, mîrî toprak rejimi, timâr sistemi* ve esas olarak kırsal ekonomide kapsayıcı bir kavramsallaştırma modeli olan çift-hâne sistemi ile iktisadî faaliyetlerin devamının sağlanması bu yapının temeli olarak kabul edilebilir.

I. Tahrîr Sistemi

Osmanlı fetihlerinde, hemen hemen sistematik olarak uygulanan iki aşama olarak: Osmanlıların ilk önce komşu devletler üzerine bir çeşit siyasî himaye, ardından da yerel hanedanları tasfiye ederek söz konusu ülkede doğrudan egemenlik kurmaya çalışırdı. Doğrudan kontrolü sağladıktan sonra da ülkenin nüfusu ve ekonomik kayıtları sistemli bir şekilde *defter*lere kaydedilirdi.[3] Bu defterler, çeşitli isimlerle çeşitli amaçları karşılıyor; vergi mükellefi olan nüfus ve vergi gelirleri başta olmak üzere esasen tımar sisteminin uygulanması bağlamında özel bilgiler ihtiva ediyordu.[4]

Tahrir sistemi ile birlikte ekonomik gelirler kayıt altına alınıyor ve tahrir yapılan bölge hakkında nüfus anlamında da verisel olarak bilgi elde ediliyordu. Bölgenin yönetimi, sosyal ve ekonomik hayatın düzenlenmesi anlamında tahrîr yani "sayım ve kayıt" işlemi gerekirdi. Tahrîr defterlerinde, bilhassa *mufassal* defterde, her köyde her bir aile reisinin adı ve onun tasarrufundaki toprak miktarı, kaba bir ölçekte de

[2] Halil İnalcık, "The Origin and Definition of the Circle of Justice (Dâire-i Adâlet)", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya: Bilim, Kültür, Sanat, Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Konya, 2009, s. 23-26.
[3] Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest" *Studia Islamica*, II, (1954), s. 103-104.
[4] Tahrîr defterlerinin içeriği hakkında bkz.: Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II, (1940-1941), s. 20-59.

olsa yazılırdı. Her köy statüsüne göre defterlere kaydedilir ve tasarruf sahiplerinin adları ile belirtilirdi.[5] Böylece defterlere, imparatorluk arazisinde tasarrufta bulunan nüfus, haneler bazında kaydedilirdi. Hukukî statüleri, ekonomik ve sosyal şartları belirtilirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergi ve nüfus sayımları, demografik anlamda ve idarî-malî düzenin zorunlu bir aracı olarak da yapılması gerekirdi.[6]

Devletin merkezî yönetim gücünü, taşra üzerinde etkin kılabilmesi için temel şart, sayımların yapılması idi. Bu sayımlar bazı özel defterlere kaydedilerek imparatorluk bürokrasisi için bilhassa kırsal hayatın ayrıntılı bir tablosunu ortaya koyması bakımdan önemliydi. Ayrıca, Çift-hâne S*istemi*'nin kırsal hayatta devamlılığını kaybetmemesi için üretimin aksamaması ve vergi birimlerinin bozulmaması gerekiyordu. Bu yüzden, tahrîr sisteminin uygulanması, çift-hâne birimleri, çift-resmi ve ona bağlı vergilerin tespit olunması, çift-hâne sisteminin idarî ve malî temelinin kurulması; kırsal ekonominin devamı niteliğinde temel noktalarını oluşturmaktaydı. Tahrîr sistemi ile birlikte yeni fethedilen bir bölgenin idarî ve iktisadî yapısının tanınması ve Osmanlı'nın kendi yönetim anlayışını bu bölgeye taşıması anlamında da önemlidir.

II. Mîrî Toprak Rejimi

Mîrî toprak/arazi, yani devletin rakabesini (mülkiyet hakkını) elinde tuttuğu arazi olarak bütün tarım topraklarını kapsamazdı. *Mîrî arazi* yalnız hububat ziraatı yapılan ve tarla olarak kullanılan arazilerdi. Bağlar ve bahçeler bunun dışında kalırdı. Hububat ziraatı devlet için çok önemliydi. Çünkü ordunun ve şehirlerin iaşesi hububat ekimine, başlıca buğday-arpa ekimine dayanırdı. Bu yüzden devlet tarlaların, bağ ve bahçe haline dönüştürülmesini kanunlarla engellemişti. Devlet, tarlaların devamlı köylü tarafından işlenebilmesi için birçok önlemler almıştır.

Mîrî toprak dediğimiz devlet toprakları, başlıca iki kategoriye ayrılır: *Tapulu arazi* ve *mukâta'alı arazi. Tapulu rejimine* göre tasarruf edilen araziler, satılamayan, hibe ve vakfedilemeyen, fakat babadan oğla bir işletme birliği olarak geçen *raiyyet çiftlikleri*dir.[7] Köylü, bu çiftliği kendisi işlemek zorundadır. Üretim işini kendisi düzenler. Üretim vasıtaları öküz, sapan ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı işler. Köylü, devlete ve tımarlı sipahiye, kanunların emrettiği bedenî hizmetler dışında, karşılıksız hiçbir hizmet veya vergi vermeye mecbur değildir. Devlet bu garantiyi genelde vermiştir. Aksi halde reâyâ çiftliğini işleyemez, vergilerini ve görevlerini yerine getiremez hale düşebilirdi. Böylece *düzen* bozulur, çift-hâne *sistemi*nin de işlemesi söz konusu olamazdı. Özetle *tapu sistemi,* köylü aileler tarafından çiftlik ünitelerinin bağımsız ve devamlı işletilmesini garanti eden bir sistemden ibarettir.[8]

---

[5] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Düşünceler", *Vakıflar Dergisi,* XXII, (1991), s. 431.

[6] Tahrir sisteminin demografik ve idarî-malî anlamda önemi için bkz. Ö. L. Barkan-E. Meriçli, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

[7] Halil İnalcık, "State-Owned Lands (Miri)", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* Halil İnalcık with Donald Quataert (ed.), New York, 1994, s. 106-107.

[8] İnalcık, "State-Owned Lands (Miri)", s. 110-114; Halil İnalcık, "Köy, Köylü İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 3.

Mîrî mukataalı arazi ise, tapu sisteminin yanında, tamamıyla ayrı bir toprak rejimini simgeler. Buradaki anlamıyla *mukâta'a* veya *kesim*: herhangi bir bölgenin gelir kaynakları, devlet tarafından özel şahsa (veya şahıslara) belli bir bedel karşılığında kiralanmasıydı. Tapuya verilmeyen, yani köylü tasarrufunda bulunmayan araziyi, devlet belli bir kira karşılığında şahıslara *ihâle* eder. Burada şahıs köylü olmayabilir; şehirli, esnaf hatta asker olabilir. Ayrıca köylüler de kişi veya toplu olarak *mukâta'a sistemi* ile araziyi kiralayabilirler. "Kiralama bedeli" anlamında olan bu sistem, toplu bir miktar para olarak devletle kişi arasındaki bir sözleşme, *mukavele* ile olurdu. Kiralamayı yapan kimse, ancak üzerinde anlaşma yapılan meblağı öderdi.[9] Devletin bu sistemle hedeflediği husus şudur: örneğin, bir köy halkı çeşitli nedenlerle köyünü bırakıp kaçabilir. Yahut bir köyde, bir aile, işlediği *raiyyet çiftliğ*ini terk edip gidebilir ve bu arazi işlenmemiş kalabilirdi. Bu arazilerin *harap* ve *boş* kalmaması, devletin gelir kaynaklarını kaybetmemesi için bu tür toprakları *mukâta'a* ile vermeyi ve işletmeyi en iyi yol olarak bulmuştur.[10]

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarımsal arazilerin çoğu *mîrî arazi* olarak bilinen özel bir rejime tâbi idi. Şüphesiz ki *mîrî-tapulu* toprak rejimi ancak Çift-hâne sistemi çerçevesinde belli bir plana oturtulabilir. Mîrî arazi rejiminin kendi başına bir gaye olarak değil, belli bir tarım ekonomisi ve kırsal hayatta sosyal yapının sürdürülmesi için vazgeçilmez bir düzen olarak görmek gerekir.[11] Osmanlı kırsal hayatındaki iktisadî ve sosyal yapı, aslında Çift-hâne sisteminin içerisinden doğan bir yapıdır. Devlet çift-hâne birimlerini, ekilebilir toprakları, mîrî rejim içine alarak güvenli bir sistem meydana getirmeye çalışmıştır. Mîrî rejim ile birlikte devlet, bu çiftlikleri sıkı bir biçimde kontrol etmeyi ve kırsal hayattaki organizasyonun temeli olan çift-hâ*ne birimi*nin devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır.

III. Çift-Hâne Sistemi

"Çift-hâne sistemi" kavramı, tarih literatürüne Halil İnalcık tarafından kazandırılmıştır. İnalcık, tahrîr defterlerinden elde ettiği bilgilere dayanarak, kırsal organizasyonun temel yapısını "çift-hâne sistemi" şeklinde açıklamıştır. İnalcık, resmî bir tahrîr defterinde gördüğü "hane-ba-çift" kaydından yola çıkarak çifti olan köylü ailesi anlamına gelen bu tabiri, "çift-hâne sistemi" adı altında kavramsallaştırmıştır.[12]

İnalcık, Çift-hâne sistemini ilk olarak 1959 yılında yayınlanan "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu" adlı makalesinde Fatih'in reâyâ kanunnâmesinde keşfeder.[13] İnalcık bu çalışmasında, kanunnâmeyi ayrıntılı bir şekilde inceleyerek reâyânın devlete karşı ödev ve sorumluluklarını, devletin de reâyâya karşı yaklaşımını ve sistemin fonksiyonlarını ve işleyişini ortaya koyar.[14] 1984 yılında tebliğ olarak

[9] Ayrıntılı bilgi için bkz.: İnalcık, "State-Owned Lands (Miri)", s. 108-110; "Islamization of Ottoman laws on land and land tax", *Essays in Ottoman History,* Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 156-157.
[10] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Genç, "Mukâta'a", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXXI, (2006), s. 129-132; İnalcık, "State-Owned Lands (Miri)" s. 108 vd.
[11] Halil İnalcık, "Village, Peasant Empire", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society,* Bloomingtom, (1993), s. 143-145.
[12] Halil İnalcık, "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 98.
[13] *Belleten*, XIII, (1959), s. 575-610.
[14] Daha sonraki çalışmalarında ise, sistemin içeriği hakkında ayrıntıları ortaya koymuştur. Bkz.: aşağıda dipnot 17.

sunduğu "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants" başlıklı çalışmasında[15] ve 1989'da, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*'nde sunduğu "Köy, Köylü İmparatorluk" başlıklı tebliği ile, Çift-hâne sistemini etraflı bir şekilde ele almıştır.[16] Daha sonraları ise Çift-hâne sistemini, birçok çalışmalarında konu ederek sistemin boyutlarını ve işleyiş tarzını çeşitli örneklerle ortaya koymuştur.[17] Ayrıca bu sistemin Bizans toprak sisteminde de mevcut olduğu, Osmanlı'nın Anadolu'ya, Bizans topraklarına yerleştikten sonra bu sistemi devam ettirdiği, İnalcık tarafından karşılaştırmalı tarihçilik örneği olarak ele alınmıştır.[18]

A. *Çift-Hâne* Birimi

Esas olarak, bir köylü ailesi (*hane*), işletebilmek için hayvan gücü olarak bir çift öküz ve ortalama bir köylü ailesinin geçimini sağlayacak büyüklükte bir toprak parçası, yani çift-hâ*ne birimi,* toprak üretiminin temel örgütlenmesini oluşturmakla kalmayıp vergilendirme ve vergi denetimleri için de standart birim olarak kabul ediliyordu.[19] Bu birim, vergi sisteminin temeli olarak ele alınınca, sürülebilir alanların ayrıntılı kadastrosu yapılmaksızın kolaylıkla *tahrîr* edilebilirken vergilendirme de rahat ve masrafsız bir şekilde bu standart birim üzerinden belirlenebiliyordu. Diğer bir deyişle, *ra'iyyet çiftlik* hem bir toprak örgütlenmesi çeşidi hem de malî bir tedbir idi.[20]

Çift-hâne sistemi kırsal organizasyonda sistemin temel ünitesi olduğundan, kânûnnâmelerde ve tahrîr defterlerinde daima ilkin çift resminden söz edilirdi. Ayrıntılı tahrir defterinde (*defter-i mufassal),* evli bir erkek olan aile reisinin adının altına çift'i veya *nîm*-çift'i (yarım çift) olduğunu belirtmek için *(ç)* harfi veya *(n)* harfi koyuluyordu. Birim ve sahibi, vergi takdirinin temeli olarak bir kez deftere kaydedildiklerinde yeni bir tahrire kadar teorik olarak değiştirilemezdi.[21]

B. Çiftlik

Kırsal organizasyonda reâyâ, hanenin sağladığı "insan emeği" ve "bir çift öküz" ile işleyebileceği belirli büyüklükteki tarımsal araziyi, çiftliği, mîrî-tapulu arazi

[15] Halil İnalcık, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Studies in Ottoman Social and Economic History,* London: Variorum Reprints, (1985), s. 105-125.

[16] Bu kongrede sunulan tebliğler basılmıştır; Halil İnalcık, "Köy, Köylü İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1990), s. 1-11. Ayrıca 2011 yılında Kayhan Orbay tarafından çitf-hane sistemi üzerine bir tez'de hazırlanmıştır. Bkz. "Osmanlı Çift-hane sitemi" *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2011

[17] İnalcık, sistemin malî yönünü ve diğer önemli noktalarını açıklayan birçok çalışma ortaya koymuştur. Bunlardan bazıları için bkz.: Halil İnalcık, "Village, Peasant Empire", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society,* Bloomington, (1993), s. 137-160; "The Çift-hane system and Peasant Taxation" *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History,* Isis Press, İstanbul, (1995), s. 61-72; "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, (2008), s. 96-110.

[18] Halil İnalcık, "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses,* ed. C. H. Beck, München, 1958, s. 237-242.

[19] Bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, ziraî rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturur. Bu ünite, imparatorluk bürokrasisi için de aynı zamanda bir ana vergi ünitesidir. İnalcık, "Köy, Köylü İmparatorluk", s. 5.

[20] Halil İnalcık, "Çiftlik", *Encyclopedia of Islam,* 2nd edition, II, (1960), s. 32-33; İnalcık, "The Çift-hane system and Peasant Taxation", s. 65-68; İnalcık, "Köy, Köylü İmparatorluk", s. 4-5; İnalcık, "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", s. 97.

[21] İnalcık, "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", s. 99.

rejiminin özel kuralları dahilinde tasarrufunda bulundururdu.[22] Reâyâ, bu çiftliklerde tam çift veya nim çiftlikten az olan bir miktar dönümlük arazide ya *ortakçılık usulü*[23] ile ya da üretimini yapacak, vergisini verebilecek ve bütün mahsulün kendisine ait olacak şekilde tasarruf hakkını kullanabilirdi. Bu çiftlikler, onları işleyebilecek durumda olan çiftçilere *tapu bedeli* denilen peşin bir kira ile *daimî* ve *irsî* olarak bir nevi kiracılık statüsüyle verilirdi. Bu suretle devlet topraklarından ayrılan çiftliklerden biri (veya yarısı) kendisine verilmiş olan ve nüfus ve arazi tahrirleri neticesinde defterlere geçirilmiş bulunan çiftçi, bu toprakları işlemekle ve vergisini vermekle sorumlu tutulurdu.[24]

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde mevcut bütün mîrî topraklar, her bölgenin kânûnnâmesinde zikredildiği şekilde o eyalet veya sancak arazisinin verimine (su kenarı, az verimli veya kıraç) göre, âlâ (verimli), evsat (orta halli), edna (verimsiz) ve gayet edna tasnifiyle, 60 dönümden 180 dönüme kadar olan çiftliklerle ayrılmıştı.[25] Ayrıca çiftlik büyüklüğü, coğrafyadan coğrafyaya ve toprağın verimine göre çeşitlilik gösterirdi.

Tablo 1: Dönüm cinsinden çiftlik büyüklükleri[26]

Kânûnâme	âlâ	evsat	edna
Aydın (1528)	60	80	130-150
Erzurum (1540)	80	100	130
Hüdâvendigar	70-80		130-150
Kütahya	60	80-90	120
Mora (1711)	80	100-120	150
Musul(III. Murad)	80	100	150
Sirem (III. Murad)	70-80	100-120	150

Devlet gerek Çift-hâne sisteminin devamlılığını sağlamak gerek çiftliklerin bozulup parçalanarak üretimin aksamaması için çeşitli tedbirler almıştır. Örneğin, köylü, üzerinde kayıtlı bulunan çiftliği eğer üç yıl arka arkaya sebepsiz yere işlemez veyahut toprağını bırakıp kaçarsa, elinden çiftliği alınabilir veya başka birisine verilebilirdi. Ayrıca çift-bozan resmi adı altında toprağın boş bırakılmasından doğan

[22] İnalcık, "Village, Peasant Empire," s. 145-146

[23] *Ortakçılık usulü* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. L. Barkan, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler: 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, (1980), s. 575-716.

[24] Barkan, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", s. 789.

[25] Örneğin aşağıdaki tabloda da gösterdiğimiz III. Murad devri, *Musul Livası Kânûnnâmesi*'nde, "*bir çiftlik yüz dönümdür ve dönümün eni ve uzunu yürümek adımiyle kırk adım hisabı üzere ve yüz dönüm dinilen yer evsatü'l-ahvâldir:.*" Ö. L. Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (1943), s. 173, madde: 2. Ayrıca yine bkz. H. 947 / M. 1540 tarihli *Diyarbekir Vilâyeti Kanûnnâmesi*'nde "*yürümek adımiyle eni ve uzunu kırk adım yere bir dönüm dirler:.*" Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, s. 131, madde: 5.

[26] Bu tablo aşağıdaki çalışmalardan derlenerek hazırlanmıştır: Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar,* s. 2, 8-13, 66, 307-308, 322-326; Halil İnalcık, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", s. 106.

zararları ödeme mahiyetinde de bir tazminat vermeye mecbur tutulurdu. Örneğin, H. 947 / M. 1540 tarihli *Erzurum Vilâyeti Kânûnnâmesi*'nde, "*ve reâyânın ziraate kabil yerlerinden bilâ 'özür üç yıl mütevâliyen boz kalsa timara zarar olduğu takdirce def'i zarar için sahibinin elinden alınub gayrı kimesneye tapuya virilmek câizdir...*"[27] şeklindeki izâh, devletin kırsal alandaki ciddi tedbirlerine kanıttır.

Devlet arazinin boş kalmasını, ailenin parçalanıp iş gücünün kaybolmasını, kırsal organizasyonun ve vergilerin aksamaması amacıyla bu tedbirleri koymuştu. Reâyâ, elindeki arazinin bir kısmını terk ederse, boş bıraktığı toprağın öşür ve çift-resmi kadar çift bozan resmi alınırdı. Örneğin, H. 977 / M. 1569 tarihli *Silistire Livası Kânûnnâmesi*'nde "çift-bozan resmi dahi bir ra'iyyet çiftini bıragub arabacılık veyâ ahar san'at ihtiyar eylese, eğer Müslüman ise bedel-i öşür elli akçe ve yiğirmi iki akçe resmi çift vire cümle yetmiş iki akçe olur. Ve eğer kâfir ise bedel-i öşür altmış iki akçe ve hem yiğirmi beş akçe ispence vire cümle seksen yedi akçe olur" şeklinde konu ile ilgili bir hüküm de mevcuttur.[28] Ayrıca, Osmanlı kanunları çift-bozan'ı önlemek için kaçak köylüyü 10 veya 15 yıl bir zaman içinde kayıtlı olduğu köye, toprağa geri getirme yetkisini de *tımarlı sipahi*ye vermiştir.

Devletin kırsal organizasyon üzerinde aldığı bu tedbirler, olumsuz anlamda algılanmamalıdır. Örneğin, eğer çocuklar reşit olmadan koca ölürse kanun, toprağın mülkiyet hakkını işçi kiralayarak veya erkek akrabalarının işbirliğiyle toprağı işleyip üretime devam ederek vergileri ödemesi şartıyla, dula (*bîve*) veriyordu.[29] Çocuklar büyüyüp çalışabilir duruma geldiklerinde, en büyük olan çiftliğin tek yasal sahibi ve vergilerin sorumlusu olarak tanınıyordu. Ayrıca, her birinin vergideki payının belirlenmesi aileye bırakılmıştı.[30] Kanunî Sultan Süleyman döneminin ünlü Şeyhülislam'ı (1548-1575) Ebu's-Suud Efendi de, çiftin birlik ve bölünmezlik ilkesini yorumlarken malî bir kanıt getirerek söz konusu çiftin bütünlüğünün bozulması halinde, hükümet veya tımar sahibinin çift-resmi veya çiftlik vergisini toplamasının neredeyse olanaksız olduğunu belirtmiştir.[31] Ayrıca, bir çiftlik en fazla nîm-çift olarak ikiye bölünmüş olabilirdi.

C. Vergiler: *Çift-resmi* ve *İspençe*

Osmanlı Devleti, genel anlamda reâyâdan şer'î olarak *cizye, resm-i agnam* ve bilhassa öşür, 'örfî anlamda ise, *raiyyet rüsûmu* ve bunlar içinde en başta *ispence (gayrimüslüm)* ve *çift-resmi* adı altında çeşitli vergiler alırdı. Bizim burada üzerinde umumiyetle duracağımız iki konu olacaktır: çift-resmi ve *ispence*.[32]

[27] Barkan, *a.g.e.*, s. 66, madde: 19; bu konu hakkında örnekleri çoğaltmak mümkündür, bkz.: s. 61, 132.
[28] Barkan, *a.g.e.*, s. 288, madde: 59.
[29] Bu anlamda sanılanın aksine kadınlar genellikle miras payından mahrum bırakılmazdı, Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII/1, (1975), s. 69
[30] İnalcık, "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi, s. 101. Mülk bu anlamda kısa sürede varisler arasında paylaşılabilirdi, Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, s. 169-174.
[31] "Çiftlik ve baştina paralanub bozulması kat'iyyen câiz değildir" (*Sofya Kânûnnâmesi*, Barkan, *a.g.e.*, s. 254, madde: 13, çiftlik parçalandığı takdirde, *"harâcları tevzi ve ta'yin olunmakda kemâl-i su'ûbet ve işkâl olub belki âdetâ muhâildir"* Üsküb, Selânik Kanunnamesi, giriş, Barkan, *a.g.e.*, s. 299; Ayrıca Ebu's-Suud ve Osmanlı arsa ve arazi vergileri hakkında ayrıntılı bilgi bkz.: İnalcık, "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax", Essays in Ottoman History, s. 155-169.
[32] Bizim burada konu edinmediğimiz reâyâdan alınan çeşitli vergilerde mevcuttu. Örneğin, *caba, kara, mücerred* resimleri, *dönüm-resmi, tütün resmi* vd. vergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İnalcık, "The Çift-

a.) Çift-Resmi

Bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, ziraî rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturuyordu. Bu ünite, imparatorluk bürokrasisi için de aynı zamanda bir ana vergi ünitesiydi ve çift-resmi denilen bir vergi sistemine bağlıydı. Bu malî ünitede alınan çift-resmi vergisi, sadece şahsî (*personal*) vergi değildi. Daha çok bu ünitenin vergilendirilmesi mahiyetindeydi. Başka deyimle, *kombine* bir vergiydi.[33]

Bu vergi, genel anlamda şu şekilde açıklanmıştır: *"tamam çiftlik tutan kimesneler yirmi ikişer akçe çift resmin virürler. Ve şol raiyyet ki çiftlik dutmaz çifti olub ziraat ider nîm çift diyü on bir akçe virürler.."*.[34] Verginin tümü, tam çifti tasarrufunda bulunduran köylü için 22 akçedir. *Nîm-çift* (yarım) tasarrufunda bulunduran köylü ise, yukarıdaki izahta da anlaşıldığı üzere, genellikle tam çiftin yarısı kadarını vermekle yükümlü idi. Belirli miktarın altındaki topraklar söz konusu olduğunda -yarı çift'in altında- vergi, emeğe göre belirleniyordu. Eğer köylü yarı-çift'in altında toprağa sahipse vergi oranları, temsil ettiği potansiyel emek olan medenî durumuna göre düzenlenirdi.[35]

Halil İnalcık'ın 1959 yılında yayınlanan "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu" adlı çalışması, çift-resmi üzerinde ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. İnalcık, *Fâtih Kânûnnâme*'sini esas alarak incelediği çift-resmi vergisini; *"bir çift yılda [üç] hizmet [veya] üç akçe vere [ve] bir orak ve bir dögen ve bir kağnı odın boyunduruk-resmi iki akçe vere. Ve benn*âkden üç [hizme*t] veyahud altı veya tokuz akçe alına"*, kaydından yola çıkarak yaptığı incelemeleri, şöyle şematize etmiştir: 3 günlük şahsî hizmet veya 3 akçe; *orak*, yani bir araba ot veya karşılığı 7 akçe; *dögen*, yani yarım araba saman veya karşılığı 7 akçe; bir araba (kağnı) odun veya 3 akçe; *boyunduruk* (araba ile hizmet) veya 2 akçe.[36]

Reâyânın mükellef olduğu bu 22 akçelik vergiye kısaca değinelim: Evvelâ, *Fâtih Kânûnnâmesi*'nde birebir geçen "üç günlük hizmet (kulluk)" tâbiri incelendiğinde; hizmet ve kulluk kavramları, anlamları aynı fakat yazılışları farklı iki kelime olarak karşımıza çıkar. Kulluk, köylünün hizmet manasında mükellef olduğu misyonu belirtir. Bu anlamıyla baktığımızda, çift-resmi vergisini daha sağlıklı yorumlayabiliriz.

Boyunduruk-resmi genel itibariyle, köylünün kağnısı ile yaptığı hizmet karşılığında alınan vergiydi. *Dögen hizmeti* ise, köylünün samanı kaldırdıktan sonra tımarlı sipahinin hayvanları için yarım araba saman vermesidir. Bunun para olarak karşılığı ise yukarda da belirtildiği üzere 7 akçedir.

Çift-resmi vergisi, genellikle 22 akçe olarak sabit kalmakla birlikte, bazen miktarında değişikliklerde olmuştur. Bunu birçok kânûnnûmelerden takip edebiliyoruz. Çeşitli tarihlerde ve bölgelerde çift-resmi vergisinin oranları şu şekildeydi:

---

hane system and Peasant Taxation", s. 61-72; İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 585-600.

[33] İnalcık, "Köy, Köylü İmparatorluk", s. 5.

[34] H. 925 / M. 1519 tarihli, *Kanun-ı Reayây-ı Livâ-i Gelibolu;* Barkan, *a.g.e.*, s. 235.

[35] İnalcık, "Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", s. 103.

[36] İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 578, 580.

Tablo 2: Bazı sancaklardaki çift-resmi oranları[37]

Akçe	Sancakların Adları ve Tarihler
22	Gelibolu (1474 ve 1519), Tekfur Dağı (1455), Malkara (Mağalkara, 1456), Vize (Fatih Devri Sonları), Edirne (1528), Nigebolu (Kanunî Devri), Silistire (1569), Sofya (1525), Üsküp (1455), Arnavud-ili (Fatih Devri ve 16. Asır), Bosna (1565), Sirem (III. Murad), Tırhala (1520)?
30	Aydın (1455), Menteşe (17. Asır), Kara-hisar (17.Asır)
32	Kütahya (1528)
33	Hüdavendigâr (1487), Koca-ili (1624), Karesi (1576), Biga (1517), Bolu (1528), Aydın (1528)
36	Karaman (1528), İç-el (1584)
37	Ankara (1522)
40	Halep (1570), Trablus-Şam (1548), Şam (1570)
42	Hamid-ili (1528)
50	Malatya (1530), Diyârbekr (1540), Erzurum (1540), Musul (III. Murad), Harput (1518), Çemişkezek (1541), Mardin (1518)
55	Yeni-il (1583)
57	Çorum (1466), Çankırı (1578), Kayseri (1500)
100	Biga'ya tâbi Dimetoka karyesinde Müslüman olmuş ortakçılar (1574)

Çeşitli tarihlerdeki bu değişiklikler, şüphesiz devletin o dönemdeki şartları göz önünde bulundurularak analiz yapılmalıdır. Özellikle devletin ilk dönemlerindeki çift-resmi oranlarının 22 akçe olduğunu görmekteyiz. Fakat bilhassa Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerindeki artışı; sancakların, yapılan seferleri ekonomik anlamda finanse etmesi bağlamında değerlendirebilir. Tablo üzerinden bir başka yorum yapıldığında ise, Doğu Anadolu bölgesinde bazı oranların yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, bazı sancaklarda alınan çift-resmi vergisi, çeşitli kesimlere ödenecek verginin de toplamı anlamına geliyordu. Örneğin; H. 935 / M. 1528 tarihli *Kânûnnâme-i Livâ-i Hamid*'de *"livâ-i mezbûrenin köhne defter mucebince bütün çiftden kırk ikişer akçe olub ve serbest olmayan timarlarun bütün çiftden on beşer akçesinin ba'zı sancak beğine ve ba'zı subaşılara kaydolınub ve yiğirmi yedişer akçesi sahib-i timara ta'yin olunub..."*[38] şeklindeki kayıt, sadece köylünün sipahiye vermeye mükellef olduğu çift-resmi vergisinden başka, 15'er akçesini de sancakbeyi ve subaşının aldığını görmekteyiz. Anadolu'da çift-resminin 33 akçeden fazla olan yerlere baktığımızda,

[37] Halil İnalcık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekilleriyle Mukayesesi", İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, I, (1959), s. 40.

[38] Barkan, *a.g.e.*, s. 32-33; bir başka örnek ise, pek açık olmamakla birlikte; *"ve Bolı ve Çaga ve Mengen nahiyelerinden kadimden bütün çiftden kırk altı akçe resim alınırmuş yine anın üzere mukarrer Anımâ Gerede nahiyesinde resmi çift birkaç nevi' üzere alınırmuş ..."* şeklinde bir kayıtta mevcuttur; H. 935 / M. 1528 tarihli *Bolu Livası Kânûnnâmesi*, Barkan, *a.g.e.*, s. 29.

sancakbeyi ve subaşının da hissesinin ilave edilmiş olduğunu genellikle sancak kanunnamelerinden teşhis edebiliyoruz. Birçok nedeni içerisinde ihtiva eden bütün bu koşullar, devletin kimi zaman kırsal organizasyon üzerinde uyguladığı çeşitli politikaların sonucu olarak genel bir değerlendirmeye de açıktır.

İspence sistemine geçmeden önce, Osmanlı'nın kırsal hayatında tahrîr defterine kaydolmamış, yani *hâric-ez-defter* olan reâyâyı da belirtmek yerinde olacaktır. Yukarıda tam çift veya nîm çift (yarım çiftlik) tasarruf eden reâyâ üzerinden alınan vergilerin bazılarına değindik. Fakat nîm çiftten de daha az toprağa sahip, hatta hiç toprağı olmayan aileler ya da bekar erkeklerde vardı. Devlet, bu kişileri tahrir defterlerine kaydetmediği gibi hiçbir tarımsal birimin parçası olarak da kabul etmemiştir. Bazı gençlerin, başka yerlerde hayatlarını kazanmak üzere ailelerini ve toprağını terk ederek çalıştıkları göz önünde tutulmalıdır. Osmanlı *defteroloji* kavramında, *hâric ez-defter* diye tarif olunan bu kesim, şüphesiz demografik araştırmalarda önemli bir yer tutar.[39]

b.) İspence (İspenç) Vergisi

Evvelâ şunu belirtmeliyiz ki; "ispence vergisi" veya "kapu resmi", çift-resminden ayrı bir vergi değildir. Bulûğa (yetişkinliğe) ermiş her gayrimüslim (*zimmî*) reâyâ, ispence vergisini ödemekle yükümlüdür. Müslümanların, çift resmine karşılık olarak gayrımüslüm reâyâdan da ispence vergisi alınmaktaydı: *"....ve kefere tâyifesinden zikrolunan resmi-çift alınmayub ammâ her haracgüzâr nefer başına yirmi beşer akçe ispenç alalar..."*[40] İspence kısaca örfî bir baş vergisiydi. *"Harâc-ı muvazzafa Türkîde çift-hakkı ve boyunduruk-hakkı derler, kâfir dilince ispence derler".*[41]

İspence resmi, köylü olsun şehirli olsun, haraç veren kâfirlerden alındığı belirtilen bazı kanûnnâme açıklamaları mevcut olsa da genel anlamda ispence resminin baliğ ve evli kefereden alındığı; bir kısmında evlisinden ve bekarından tahsil edildiği; fakat evlisinden ayrıca altışar akçe ırgadiye alındığı halde bekarlarından alınmadığı da görülmekteydi. Örneğin; H. 947 / M. 1540 tarihli *Diyarbekir Vilayeti Kânûnnâmesi'*nde: "..ve *kefere tâyifesine resmi çift bağlanmayub her haraçgüzâr yirmi beşer akçe ispenç ve evlüsünden altışar akçe ırgadiye kaydolunmuşdır. Mücerred* (bekar) *olanından ırgadiye taleb olunmaya..";* ve yine, III. Murad Devri, *Musul Livâsı Kânûnnâmesi'*nde "*...ve kefere tâyifesine resmi çift bağlanmamışdır her haracgüzâra yigirmi beşer akçe ve müzevvecinden* (evli) *altışar akçe dahi ırgadiye alınur mücerredinden alınmaz..*"[42] şeklindeki hükümler, genel çizgileriyle ispence vergisini ortaya koymaktadır.

---

[39] M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600,* Oxford University Press, London, 1972, s. 24, not 3.

[40] H. 922 / M. 1516 tarihli *Erzincan Kânûnnâmesi*, Barkan, *a.g.e.*, s. 181.

[41] Bkz. İnalcık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekilleriyle Mukayesesi", s. 57; Ayrıca bkz. H. 947 / M. 1540 tarihli *Erzurum Vilayeti Kânûnnâmesi*'nde *"ve livây-ı mezbûre keferesi haracların edâ itdikten sonra rüsûmu çiftden bedel sipahilerine her haraçgüzâr başına yirmi beşer akçe ispenç kanunu kadîmdir. Edâ itdikden sonra zeminlerinden resmi çift ve resmi dönüm virmezler.."* şeklindeki hüküm de, yukarıdaki izahımızı kuvvetlendirecek bir kayıttır.

[42] Barkan, *a.g.e.*, s. 132, 175.

Gayrımüslüm reâyânın, baba mirası olarak *irsen* intikal eden çiftlik (mülk toprak) manasına gelen *baştina*ları tasarruf eden Müslüman reâyâ da, ispence vergisini vermekle yükümlüydü. Örneğin, H. 1022 / M. 1613 tarihli *Ohri Kânûnnâmesi*'ndeki şu hüküm, devletin bu duruma yaklaşımını da göstermektedir: "*ve şol sipahiler ve sâyir Müslümanlar ki keferenin baştinelerin alub tasarruf idüb haraç ve ispençe taleb olundukda reayaya tazmin itdürürler imiş ol asıl idenlerin subaşı olsun ve sipahi olsun muhassalan kim gerekse olsun bî-kusur cizyeleri ve ispençeleri alına, virmeyenlerin hâkimü'l-vakt olanlar ya cizye ve ya ispençeleri bi't-temam alıvireler. Ve yahud sipahi ma'rifetiyle baştineyi ellerinden alub cizyesin ve ispençesin edâ itmeğe mültezim olur kimesneye vireler temerrüd ve 'inad idenleri hâkimü'l-vakt dergâh-ı mua'allâma 'arz ideler*".[43]

Gayrimüslim reâyâdan, ispence vergisi genellikle erkeklerden en az 10, en çok 50 akçe ve *bîve-resmi* (gayrimüslim dul kadından) olarak da 6 akçe alınmaktaydı. Bu oranlar, reâyânın malî durumu gözetilerek alınırdı. Âlâ (zengin), mütevassitü'l-hâl (orta halli), ednâ (fakir) olmak üzere üç derece, bu anlamda ölçüt sayılıyordu. Ayrıca defterlerde, *amelmande* ve ihtiyar (*pîr-i fânî*) yazılanlardan, işe güce kudreti yetmeyenlerden ve gayrimüslim din görevlilerinden ispence vergisi alınmazdı: "*ve papaslar cizye ve resmi kapu virmez..*"[44]

Genellikle çift-resmi ve ispence vergilerinin toplanma günü olarak 1 Mart (veya mart ibtidası) olarak belirtilmiştir: "*ve resmi çift ve resmi duhan ve resmi mücerred ve ispence ve resmi bîve ibtida-i martda alınur*"[45], "*ve ispence mevsimi Mart ibtidası ola Martın evvel günü kimin tahviline düşerse ispençe anın ola*"[46]. Bu husus, malî bir kaygıdan ötürüydü. Genellikle timâr, mukâta'a ve iltizâm tevcihinde, Rumî takvime göre Mart ayı esas alınmıştır. Bunun nedeni, Hicrî takvimde aylar, ay yani kamer esasına göre belirlenir ve her mevsim değişirdi. Rumî takvimde ise aylar güneş esasına göre olduğu için her sene aynıdır. Ekonomik konularda, vergi tahsilinde bu hususa dikkat edilmiştir. Aksi takdirde, miladî takvim esas alınsaydı, belirlenen sürenin devamlı dışına çıkılmış olacaktı.

Özetle, köylünün vergilendirilmesi anlamında, kırsal ekonominin temel niteliğini oluşturan çift-resmi ve *ispence,* genel itibariyle reâyânın durumu göz önünde bulundurularak tahsil edilmesine ihtimam gösterilirdi. Tarihî olaylar ve dönemlerin bazı hususî özelliklerine göre değişiklikler olsa da, genel itibariyle bu tablo üzerinden Osmanlı kırsal hayatı izlenebilir.

---

[43] Barkan, *a.g.e.*, s. 295-296.

[44] Kanunî Süleyman Devri *Kânûnnâme-i Reayây-i Budun ve Livâ-i Estergon ve Livâ-i Hatvan ve Livâ-i Novigrad,* Barkan, *a.g.e.*, s. 301, madde: 17; Ayrıca diğer örnekler için bkz. Barkan, *a.g.e.*, s. 320, 397.

[45] H. 977 / M. 1569 tarihli *Silistire Livası Kânûnnâmesi,* Barkan, *a.g.e.*, s. 281.

[46] Kanunî Süleyman Devri, *Kânûnnâme-i Vilayet-i Nigebolu,* Barkan, *a.g.e.*, s. 269. Ayrıca ispence resmi, bazı yerlerde de yarısı ilkbaharda, yarısı sonbaharda olmak üzere yılda iki defa da alınırdı, *"ve cizye virmeğe kadir olan reaya resmi kapu diyü sipahisine ruz-i hızırda yigirmi beş akçe ve ruz-i kasımda yigirmi beş akçe ispence içün virürler."* IV. Mehmed devri, *Hatvan Livası Kânûnnâmesi,* Barkan, *a.g.e.*, s. 316, madde: 2; *"ve haraca kadir olanlar resmi kapu diyü sipahisine Hızırilyas gününde yirmi beş akçe ve Kasım gününde yirmi beş akçe virür.."* Kanunî Süleyman devri, *Kânûnnâme-i Reayây-i Budun ve Livâ-i Estergon ve Livâ-i Hatvan ve Livâ-i Novigrad,* Barkan, *a.g.e.*, s. 301, madde: 3; Ayrıca başka bir örnek için bkz. III. Mehmed devri, *Kânûnnâme-i Eyalet-i Uyvar,* Barkan, *a.g.e.*, s. 313, madde: 5.

Sonuç

Çift-hâne sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal ekonomisinde bir çatı görevi görerek, diğer kurumlarla birlikte birçok sistemi de doğrudan ilgilendirmekteydi. Osmanlı kırsal organizasyonun örgütlenmesinde *tahrîr sistemi* ve *miri toprak rejimi* ile birlikte çift-hâne sistemi, bir ana ekonomik ve sosyal sistem olarak imparatorluğun temel yapısında yer alıyordu. Çift-hâne sistemini oluşturan birçok elemanlar şüphesiz ki, onu daha güvenilir ve sağlam kılmıştır. Çift-hâne sistemi, bir vergi birimi olarak da köylünün vergilendirilmesini ve görev ve sorumluluklarını genel çizgileriyle bir esasa bağlamıştır. Osmanlı kırsal hayatına bu pencereden baktığımızda, çift-hâne sistemi ve onun yardımcı elemanları, kırsal hayatı düzenleyen ve idame ettiren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Barkan, Ö. L., – Meriçli, E., *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Barkan, Ö. L., "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II, (1940- 41), s. 20-59.

XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943.

"XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler: 1,* Gözlem Yayınları, İstanbul, (1980), s. 575-716.

Cook, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600,* Oxford University Press, London, 1972.

Genç, Mehmet, "Mukâta'a", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXXI, (2006), s. 129-132.

İnalcık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest" *Studia Islamica,* II, (1954) s. 103-129.

"Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten,* XIII, (1959), s. 575-610.

"İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekilleriyle Mukayesesi", İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, I, (1959) s. 29- 46.

"Çiftlik", *Encyclopedia of Islam,* 2nd edition, II, (1960), s. 32-33.

"The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Studies in Ottoman Social and Economic History,* Variorum Reprints, London, (1985), s. 105-125.

"The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses,* ed. C. H. Beck, München, 1958, s. 237-242.

"Köy, Köylü İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1990), s. 1-11.

"Village, Peasant Empire", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society,* Indiana University, Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, Volume 9, Bloomington, (1993), 137-160.

"State-Owned Lands (Miri)", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* Halil İnalcık with Donald Quataert (ed.), New York, (1994), s. 103-119.

"The Çift-hane system and Peasant Taxation" *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History,* Isis Press, İstanbul, (1995), s. 61-72.

"Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax", *Essays in Ottoman History,* Eren Yayıncılık, İstanbul, (1998), s. 155-169.

"Çift-hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 96-110.

"The Origin and Definition of the Circle of Justice (Dâire-i Adâlet)", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya: Bilim, Kültür Sanat, Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan,* Konya, 2009, s. 23-26.

Jennings, Ronald, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* XVIII/1, (1975), s. 53-114.

Öz, M., "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi,* XXII, (1991), s. 429-439.

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law,* Oxford, 1964.